

УДК 811.163.2'28

О. М. Пейчева,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 2 б, м. Одеса, 65082, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В БОЛГАРСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню впливу української мови на болгарські говірки півдня України. Зазначається, що українізми, які останнім часом надходять до систем досліджуваних болгарських говірок, складають дві групи: а) лексика офіційно-ділового стилю, яка витісняє використовувані раніше аналогічні одиниці російськомовного походження; б) прецедентні висловлювання та експресивно забарвлена лексика, що подекуди використовується і як засіб мовної гри. Стверджується, що на сьогодні не спостерігається системної українсько-болгарської інтерференції, натомість зафіксовані численні запозичення, джерелом яких є телебачення і школа.

Ключові слова: болгарські говірки півдня України, запозичення, українізми, прецедентні висловлювання, канцеляризми.

Зміна наукової парадигми на межі ХХ–ХХІ ст., рух її у бік антропоорієнтованого функціонально-комунікативного дослідження мовних явищ зумовили зростання зацікавлення роллю мовної особистості у процесі комунікації. Разом з тим існування незалежної України поставило багато питань щодо наявної у ній мовної ситуації. Масовий бі- та полілінгвізм як об'єктивна реальність сучасного українського суспільства потребує наукового дослідження, зокрема у комунікативному ракурсі. Таким чином, вивчення проблем полілінгвальної свідомості є важливим для сучасної України.

Соціолінгвістичні та лінгвокультурологічні дослідження мають велике значення для формування мовної політики в багатомовних регіонах світу. Забезпечення умов розвитку і збереження етнокультурної та мовної свідомості малих народів або діаспор є проблемою всіх багатонаціональних і багатомовних країн, зокрема й України, яка підписала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, чим засвідчила своє ставлення до проблеми. В останні десятиліття в Україні вчені основну увагу приділяли вивченню різних аспектів українсько-російського білінгвізму, питань мовної ситуації і мовної політики (Г. П. Іжакевич, Н. Г. Озерова, В. М. Брицин, В. П. Мусієнко, Г. М. Яворська, Л. Т. Масенко, О. О. Тараненко, Н. П. Шумарова та ін.). Проаналізовано вплив суспільства на мовну компетенцію та мовну поведінку членів соціуму, а також на вибір мовних засобів у певному мовному континуумі. Але поки що майже поза увагою українських учених залишаються дослідження мовної поведінки індивідів у багатомовних соціумах.

Актуальність нашої роботи зумовлена відсутністю комплексного дослідження впливу української мови в умовах бі- та полілінгвізму в Одеському регіоні, особливо на півдні Одеської області, де співіснують кілька споріднених і неспоріднених різноструктурних мов. Ґрунтовні дослідження болгарських діалектів сіл регіону (С.Б.Бернштейн, П. Ю. Гриценко, І. А. Стоянов, В. О. Колесник, С.І. Георгієва та ін.) не розв'язують всієї проблеми. Недостатньо вивченим залишається сучасний вплив української мови на болгарські говірки півдня Одещини, тобто новітні запозичення з української мови.

При вивченні цієї проблеми було використано матеріал, зібраний нами польовим методом, – записи спонтанного мовлення мешканців болгарських сіл Одещини та молоді, що мешкає (тимчасово або постійно) в м. Одеса, а також дані анкетування, що проводилося студентами філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова під час проведення діалектологічної практики. Вивчення сучасного стану болгарських переселенських говірок з урахуванням позамовних (соціолінгвальних) чинників дозволяє проаналізувати мовну поведінку мешканців села за соціальними, освітніми, віковими параметрами, виявити ситуативну й стратифікаційну варіативність вибору репрезентованих мов. Мовна поведінка у ситуації білінгвізму (полілінгвізму) формує певні стереотипи і навички зміни мовного коду.

Наслідки мовної інтерференції простежуються практично на всіх рівнях, але найбільший інтерес для досліджень взаємодії соціальних та структурних факторів становить слововживання, оскільки лексика має тісні і розгалужені зв'язки з позамовною дійсністю. Найяскравіші та найчастіші наслідки структурної взаємодії мов при білінгвізмі відбиваються в усному мовленні. Як відомо, елементи, спільні з українською мовою, мають усі болгарські говірки внаслідок незалежного збереження спільного архаїчного фонду. Безумовно, генетична спорідненість досліджуваних слов'янських мов сприяє їх взаємодії та взаємовпливу. Значна кількість однакових лексем активізує і процес запозичень у більш-менш генетично спільних тематичних групах. Цьому сприяє і той факт, що українська літературна мова, як і болгарська, ґрунтувалися з первісною орієнтацією на власне народне мовлення.

До генетично спільного українсько-болгарського фонду належать такі лексеми, як *торба*, *кошара*, *курник*, *ягня* (*агне*), *поледиця* (*поледница*), *око*, *пера*, *чакам* та багато інших, які своїм походженням сягають праслов'янської доби (Докладніше про це див.: [7]).

Українізми в болгарських говірках Одещини становлять значний масив активного словникового фонду і належать до найдавніших. Це були перші запозичення в болгарських говірках на новому місці. Вони належать переважно до так званих культурних запозичень, серед яких значний пласт становлять назви, пов'язані з ЛСГ „житло”, побутові назви, ботанічна лексика.

На думку В.О.Колесник [5, с. 316], за ступенем впливу українських говірок на болгарські їх можна поділити на 3 групи. До першої належить говірка села Червонознам'янка (Катаржино), заснованого ще у 1803 р., де українці становлять 30 % населення і здавна мешкають поряд з болгарами. Майже в таких саме умовах знаходиться село Ольшанка Кіровоградської області – перше болгарське поселення в Україні. Тут лінгвістами виявлена найбільша кількість українізмів, що потребує окремої наукової розробки. До другої групи належать села ранніх етапів переселення, які територіально межують з українськими селами.

Села Болградського району належать до третьої групи. Вони засновані, як правило, в 1824–1830 рр., болгари там проживають компактно, і їх говірки зазнали найменшого впливу української мови. Термін „двомовність” у такій ситуації досить умовний, оскільки більшість носіїв болгарської мови не знає (або донедавна не знали) української мови. На цій території в школах її почали вивчати тільки з 1990 року. Треба зазначити, що і сьогодні більшість населення болгарських сіл Болградського району не розмовляють українською, хоч і добре розуміють її, а частина мешканців (переважно похилого віку) взагалі погано розуміють українську, проте володіють румунською та російською мовами. Ми вважаємо, що новітні українські мовні елементи, що увійшли та продовжують надходити до лексичної системи говірок, можна розглядати тільки як запозичення з різним ступенем адаптованості.

Найпотужнішим джерелом, основним каналом надходження та впливу української мови є телебачення та, звичайно, школа. З середини 90-х років ХХ ст. у школах з українською мовою навчання викладання всіх предметів ведеться українською мовою, проте педагогічний склад майже не змінився; разом (паралельно) з учнями українську вивчають і вчителі, тому зрозумілим є низький рівень викладання української мови. Вчителі (так само як і державні службовці, секретарі сільської ради та ін.), погано володіючи українською, мають вести всю документацію, ділову кореспонденцію, офіційні заходи саме

українською мовою. Чимало українізмів зафіксовано саме у мовленні вчителів та держслужбовців. Так, наприклад, вчителька, розповідаючи (болгарською мовою) про виховні заходи у школі, називає свято саме українською мовою: *восьме березня* (замість розповсюдженого і стало функціонуючого у говірці *восьмое марта*); а такі лексеми, як *витяг з протоколу, заява, довідка, податкова* витісняють російські відповідники, що донедавна функціонували в говірці.

Всі українізми, що на сьогодні надходять до говірки (на відміну від ранніх запозичень), можна поділити на дві групи, різні за кількістю слів та частотністю їхнього вживання: а) лексика, що належить до офіційно-ділового стилю (найчастотніша, яка використовується майже невимушено, сама собою і часто витісняє використовувані раніше російськомовні одиниці); б) прецедентні висловлювання та експресивно і стилістично забарвлена лексика з яскраво вираженою конотацією; ці мовні одиниці використовуються навмисне, як засіб мовної гри, або підкреслюють комізм чи трагізм ситуації, додають експресивності виразу.

До першої групи можна віднести такі слова та вирази, як *заява, рішення* (тільки у значенні „різновид документу”), *витяг з протоколу, незалежне тестування, ЗНО, голова ради, пільги* та ін. Ці слова використовуються вже автоматично, поряд (навіть у одному реченні) з болгарською лексикою та російською, яка вже є адаптованою до фонетичних та морфологічних норм говірки. Наприклад у реченні // *Коту да та вастанавет на рабута / тр'аба да дунисеш ут сил'савета витяг з протоколу засідання сільської ради* //(записано нами у травні цього року) ми можемо констатувати наявність специфічних болгарських рис (да-конструкція), адаптованого русизму, утвореного за нормами говірки від російського дієслова *восстанавливать* (*да та вастанавет* – у перекладі – „для того, щоб тебе поновили на роботі, посаді”) та вкраплення у текст неадаптованого українськомовного канцеляризму, який вимовляється за нормами української орфоєпії – без редукції ненаголошеного *о*, з вимовою не властивих фонетичній системі говірки звуків [z] та [i].

Друга група запозичень спостерігається у мовленні мешканців середнього віку та молоді і демонструє вже певний рівень володіння українською мовою, оскільки мовні елементи обираються навмисне, з метою додати яскравості та колориту висловлюванню. У говірці нами зафіксовано використання українських фразеологізмів та ідіом. Напри-

клад, в останні роки під впливом телебачення дуже поширеним (навіть у мовленні тих мешканців села, що взагалі не розмовляють українською) став вираз *маєш рацію*, який використовується з яскраво вираженим конотативним значенням, як ознака жартівливого стилю, можливо через те, що один із компонентів ідіоми є міжмовним омонімом. Крім того, ми зафіксували використання фразеологізмів *як дурак с писаною торбою*, *бачили очі, що обирали*, та ін. Як прецедентні тексти використовуються і рядки з популярних естрадних українських пісень, назви телевізійних програм та проектів, рекламних слоганів тощо, наприклад, *гледаю „Україна має талант”* і *си забрайау манджата* (дивилася „Україна має талант” та забула про манджу), *прау казват че „за справедливість варто боротися”* (вірно говорять – за справедливість варто боротися), *чи ці руки нічого не крали*. Ці вирази також уводяться у текст як вкраплення, цитати, причому іноді мовець спеціально інформує про їх джерело, наприклад, *какту казват украинцити „як кажуть українці”, какту им казва Юля, „любі друзі”* (як їх називає Юля / Тимошенко/).

Цікавим та дуже показовим нам здається наявність у мовленні сільської молоді (представники якої є болгарсько-російськими білінгвами) деяких сталих виразів, джерелом яких є український молодіжний сленг, наприклад, часто у говірці можна почути вираз *нема лаве – нема кохання*. Звичайно, ці мовні одиниці привнесені студентами, що живуть у містах, в гуртожитках, спілкуються зі своїми однолітками та, повертаючись у село, вживають засвоєні у місті слова та ідіоми. Найбільшу кількість експресивно конотованих українізмів фіксуємо саме у мовленні молоді – студентів або школярів, які мають старшого брата чи сестру, що проживає у місті: *болдур* (від *бовдур*), *имаш вигляд* (від *мати вигляд*), *покидьки* тощо. Молодь свідомо обирає саме запозичення (поряд з українізмами використовуються і запозичення з російської та англійської мов) для того, щоб додати яскравості та експресії виразу, як засіб мовної гри.

Значимо, що для реалізації цієї мовленнєвої стратегії необхідно добре володіти українською мовою, відчувати відтінки значення слів, конотативне значення мовних одиниць. Все це свідчить про те, що в переселенських болгарських говірках на лексичному рівні досить відчутним є вплив сучасної української мови, проте нами не зафіксовані випадки її впливу на інші мовні рівні.

Можемо зазначити, що в переселенських болгарських говірках існує багато лексичних паралелей, викликаних наявністю генетично

спорідненої лексики, спільних запозичень, незалежним розвитком однорідних явищ у словотворі, семантичній організації тощо. Українізмів у болгарських говірках Одещини значно менше, ніж запозичень з російської мови, але хронологічно вони з'явилися в говірках болгарської діаспори раніше і належать до найуживаніших слів.

Тому ми вважаємо, що можна говорити про дві хвили українсько-го впливу на говірки, відповідно і про два типи українських мовних елементів, які ми умовно назвали ранніми та новітніми українізмами. Ранні запозичення органічно ввійшли до лексичної системи болгарських переселенських говірок і в абсолютній більшості не усвідомлюються як іншомовні елементи. Звичайно, найбільшу кількість серед них становлять іменники, засвоєні як назви реалій, пов'язаних із господарською діяльністю, будівництвом, побутом (*грубка, жатка, сірники* та ін.). Більшість лексем українського походження була запозичена разом із предметом, поняттям, явищем. Їхня поява в болгарських говірках зумовлена номінативною недостатністю. Це так звані культурні запозичення.

Зібраний польовим методом матеріал дає можливість стверджувати, що на сьогодні майже не спостерігається системної інтерференції української мови та болгарської говірки. Можна лише констатувати вживання неадаптованих запозичень, прецедентних імен, сталих виразів та канцеляризмів. Новітніми запозиченнями найчастіше є лексеми та вирази офіційно-ділового стилю, зафіксовані переважно у мовленні вчителів та держслужбовців, та експресивно і стилістично забарвлена лексика з яскраво вираженою конотацією; ці мовні одиниці використовуються як засіб мовної гри, додають експресивності і характерні переважно для мовлення молоді. Основними джерелами поповнення корпусу українізмів у говірці є телебачення та школа.

Список використаної літератури

1. Барболова З. Прояви на външна и вътрешноезикова интерференция в българските говори в Бессарабия (по м-ли с. Червоноармейское, Одесска област) / З. Барболова // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від Османського іга). – Одеса : Друк, 1999. – С. 324–334.
2. Гриценко П. Ю. Болгарські говірки України як феномен культури / П. Ю. Гриценко // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. – К. : Вежа, 1995. – С. 42–48.

3. Колесник В. А. Концепция этнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине / В. А. Колесник // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від Османського іга). – Одеса : Друк, 1999. – С. 314–319.
4. Стоянов И. А. Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект / И. А. Стоянов // Страници от историята на българите в Северното Причерноморие. – Велико Търново, 1996. – С. 289–297.

О. Н. Пейчева

УКРАИНСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В БОЛГАРСКИХ ГОВОРАХ ЮГА УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию влияния украинского языка на болгарские говоры юга Украины. Отмечается, что украинизмы, которые в последнее время входят в системы исследуемых болгарских говоров, образуют две группы: а) лексика официально-делового стиля, вытесняющая использовавшиеся раньше аналогичные единицы русскоязычного происхождения; б) прецедентные высказывания и экспрессивно окрашенная лексика, используемые как средства языковой игры.

Утверждается, что на современном этапе нет системной украинско-болгарской интерференции, однако зафиксированы многочисленные заимствования, источником которых являются телевидение и школа.

Ключевые слова: болгарский говор юга Украины, заимствования, украинизм, прецедентные высказывания, канцеляризм.

O. N. Peycheva,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : (048)776-04-42

movoiznavstvo98@gmail.com

UKRAINIAN ELEMENTS IN THE BULGARIAN DIALECTS OF SOUTHERN UKRAINE

Summary

The article deals with the Ukrainian language influence on the Bulgarian dialects of southern Ukraine. Records of the native Bulgarian speakers who study and

live in Odessa, as well as records of the dialect speech in Bolgrad District villages were collected for the research.

Ukrainian borrowings that have recently appeared in the Bulgarian dialects are unequal in the following two groups: a) the official-business vocabulary, that replaces the previously used similar Russian lexemes; b) precedential phrases and expressive vocabulary that are sometimes used as means of language games.

It is alleged that at present there is no systematic Ukrainian-Bulgarian interference, while there have been registered numerous borrowings from television and school.

Key words: Bulgarian dialects of southern Ukraine, borrowings, precedential expressions.

